

А. Г. Цымбал

СУЧАСНАЯ ПОЛЬСКАЯ ГІСТАРЫЯГРАФІЯ ПАЛІТЫЧНАГА ЖЫЦЦЯ Ў ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ (1921–1939 гг.)

Статья посвящена изучению современной польской историографии политической жизни в Западной Беларуси в составе межвоенного польского государства. Отмечается, что после распада Советского Союза и начала процесса системной трансформации были сняты идеологические ограничения в польской исторической науке. Свободный выбор тематики исследования вместе с облегчением доступа польским ученым к белорусским архивам содействовали появлению новых научных работ, посвященных особенностям политической ситуации в Западной Беларуси в 1921–1939 годах. В польской историографии представлены работы, характеризующие деятельность отдельных политических движений, биографии руководителей воеводской администрации, работы, анализирующие политическую жизнь на локальном уровне отдельных воеводств, а также обобщающие исследования.

Становішча заходнебеларускіх зямель у складзе міжваеннай польскай дзяржавы ў апошні час ўсё больш прыцягвае ўвагу даследчыкаў. Польскай гістарыяграфіяй за апошнія 30 год створаны дастаткова вялікі корпус прац, прысвечаных шматлікім праблемам даследавання рэгіёну, у тым ліку і асаблівасцей палітычнага жыцця. Неабходна адзначыць, што да пачатку 90-х гг. XX ст. заходнебеларуская праблематыка не знаходзілася сярод папулярных тэм і прадметаў даследавання польскіх гісторыкаў. Прычынай гэтага з'яўлялася палітычная сітуацыя пасля II Сусветнай вайны, якая вызначала асаблівасці развіцця гістарыяграфіі Польскай Народнай Рэспублікі. У пасляваеннай сацыялістычнай Польшчы тэматыка т. зв. «крэсаў усходніх» фактычна знаходзілася на перыферыі навуковых інтарэсаў гісторыкаў па прычыне цензуры і ідэалагічных абмежаванняў, недасяжнасці для польскіх даследчыкаў савецкіх архіваў. Праблемы польскай прысутнасці на беларускіх землях выключаліся з навуковага дыскурсу ў духу ідэалагічнага прынцыпа «сацыялістычнага сяброўства народаў». Нешматлікія выданні, прысвечаныя беларускай праблематыцы, былі напісаны з класавых пазіцый і вялі гаворку аб абавязку Польшчы памятаць аб беларускіх сялянах, дзякуючы працы якіх ствараліся матэрыяльныя асновы для развіцця польскай культуры і гаспадаркі [1, с. 5]. У польскай сацыялістычнай гістарыяграфіі інтэрпрэтацыя знаходжання Заходняй Беларусі ў складзе Польшчы разглядалася ў кантэксце каланіяльнай палітыкі ўлад і барацьбы ўсіх прагрэсіўных сіл Польшчы з санацыйнымі ўладамі, як гэта сцвярджалася ў адзінай абагульняючай працы па гісторыі Беларусі, выдадзенай у перыяд ПНР, аўтарам якой з'яўляўся М. Косман [2, с. 321, 331]. Ідэалагічныя табу адносна вывучэння вострапалітычнай заходнебеларускай праблематыкі разам з класавым падыходам прыводзілі да таго, што аўтары звярталіся больш да сацыяльна-эканамічных аспектаў становішча Заходняй Беларусі [3, с. 331]. З 1970-х гг. усё больш увагі польскія гісторыкі пачынаюць надаваць нацыянальнаму пытання [4]. Беларускі камуністычны рух у Заходняй Беларусі даследвала А. Бергман [1].

Пасля распаду Савецкага Саюза, пачатку працэсу сістэмнай трансфармацыі, знікнення ідэалагічных абмежаванняў у польскай гістарыяграфіі, а таксама дзякуючы доступу да беларускіх архіваў, узніклі якасна новыя даследчыя ўмовы і магчымасці, што спрыяла з'яўленню новых навуковых прац, прысвечаных вывучэнню асаблівасцей палітычнай сітуацыі на ўсходніх тэрыторыях міжваеннай Польшчы.

Палітычнае жыццё ў Заходняй Беларусі з'яўляецца адной з праблем, якая застаецца маладаследаванай у сучаснай польскай гістарыяграфіі. Толькі ў апошнія гады пачалі з'яўляцца спецыяльныя выданні прысвечаныя дзейнасці асобных палітычных рухаў, біяграфіі асоб з дзяржаўнай адміністрацыі, а таксама абагульняючыя даследаванні.

Фундаментальным пытаннем напісання гісторыі Заходняй Беларусі ў складзе міжваеннай Польшчы з'яўляецца праблема метадалогіі. У польскай гістарыяграфіі на сённяшні дзень выразна дамінуе польскі «метадалагічны нацыяналізм». В. Слешыньскі ў сваім даследаванні, прысвечаным праблемам бяспекі ў палітыцы польскай дзяржавы на паўночна-ўсходніх землях II Рэчы Паспалітай, адзначае, што адкідвае палонацэнтрычнае бачанне гісторыі. У той жа час ён сцвярджае, што канструкцыя працы і выкарыстаныя архіўныя матэрыялы абумовілі вобраз праблемы, які створаны з перспектывы і пазіцыі польскіх улад [5, с. 11], што фактычна вяртае даследаванне ў палонацэнтрычны дзяржаўны дыскурс, з якім неразлучна звязана «крэсовая парадыгма» як мадэль вывучэння ўсходніх тэрыторый дзе рэалізоўваліся польскія нацыянальныя інтарэсы. У выніку для наратыву сучаснай польскай гістарыяграфіі палітычнай гісторыі характэрны супрацьпастаўленні цэнтры і перыферыі («крэсаў»), палякаў і нацыянальных меншасцей, польскай дзяржавы і дзяржаўных памкненняў беларусаў, польскага пана і беларускага селяніна, рэалізацыі дзяржаўнай палітыкі і дзейнасці падрыўных элементаў на «крэсах».

Для сучаснай польскай гістарыяграфіі ўласцівы зварот да рэгіянальнай гісторыі. Гісторыкамі даследуецца палітычная сітуацыя ў асобных усходніх ваяводствах II Рэчы Паспалітай. Значны інтарэс выклікае Палессе, якому за апошнія гады прысвечана некалькі даследаванняў. Асабліва вылучаюцца даследаванні П. Ціхарацкага, які прадставіў цэласны вобраз палітычнай гісторыі Палесскага рэгіёну, даследуючы легальныя праявы грамадска-палітычнага жыцця [6], дзейнасць камуністычных арганізацый [7], ўзброеныя выступленні і парушэнні грамадскага парадку [8], а таксама біяграфію найбольш вядомага кіраўніка Палесскага ваяводства – В. Костэк-Бярнацкага [9].

Э. Кірвел [10] прадметам свайго даследавання вызначыла палітычнае аблічча паўночна-ўсходніх крэсаў II Рэчы Паспалітай. Аўтар пабудавала сваю працу ў рамках «крэсвай парадыгмы» але падкрэслівае, што ў літаратуры адсутнічае адназначнае тэрытарыяльнае вызначэнне «крэсаў». У выніку яе даследаванне тэрытарыяльна абмежавана толькі Віленскім і Наваградскім ваяводствамі, пакідаючы Палесскае і Беластоцкае ваяводства па-за ўвагай [10, с. 9]

Паводле польскіх даследчыкаў, палітычнае становішча ў Заходняй Беларусі ў міжваенны перыяд фарміравала спецыфіка тэрыторый, а менавіта граніца з СССР і Літвой, нацыянальная і сацыяльная структура насельніцтва, гаспадарчая сітуацыя, канцэпцыі і накірункі дзейнасці асноўных палітычных аб'яднанняў, а таксама адміністрацыйная практыка польскіх улад на заходнебеларускіх тэрыторыях.

Храналагічна польскія гісторыкі вылучаюць два асноўныя перыяды ў палітычнай гісторыі Заходняй Беларусі. 1920-я гг. выступаюць перыядам актыўнай палітычнай барацьбы і канкурэнцыі польскіх палітычных партый з рухамі нацыянальных меншасцей. Характэрнай асаблівасцю перыяду было дамінаванне на палітычнай арэне прадстаўнікоў левай палітычнай плыні. Ад больш памяркоўных групавак, кшталту Польскай сацыялістычнай партыі (ППС), да больш радыкальных і схільных да камуністычнай ідэалогіі, як Беларуска-сялянска-работніцкая грамада (БСРГ). Польскія палітычныя партыі звычайна належалі да першай плыні, у той час як прадстаўнікі нацыянальных меншасцей – да другой [6, с. 433].

Як піша Э. Кірвел, пасля майскіх падзей 1926 г. выбары паступова страчвалі сваю актуальнасць. З 1928 г. можна казаць аб пачатку другога этапу, калі на першы план палітычнага жыцця выходзяць праўрадавыя партыі з лагера Ю. Пілсудскага, як, напрыклад, Беспартыйны блок супрацоўніцтва з урадам (ББСУ), які быў створаны перад выбарамі ў парламент. Пры выкарыстанні легальных і нелегальных сродкаў «пілсудчыкі» забяспечылі факт, што большая частка грамадства на выбарах 1928 г. выказалася за ББСУ. Становішча, якое ў грамадска-палітычным жыцці заняў ББСУ пры выразнай дапамозе мясцовай польскай адміністрацыі, якая адкрыта ангажавалася на яго баку і перашкаджала дзейнасці апазіцыйным арганізацыям, было надзейна забяспечана. У той жа час прадстаўнікі беларускай меншасці галасавалі выразна за камуністычных кандыдатаў, што, па меркаванні Э. Кірвел, з'яўляецца аргументам няслабнучай папулярнасці гэтай ідэалогіі сярод беларускага насельніцтва, а таксама вынікам уплываў толькі нядаўна ліквідаванай Грамады [10, с. 206]. Палітычнае становішча ў 1930-я гг. характарызаваў некалькі істотных палітычных працэсаў. Па-першае, абмежаванне з боку правячага лагера пры дапамозе мясцовага адміністрацыйнага апарату дзейнасці і ўплываў усіх польскіх арганізацый, якія знаходзіліся ў апазіцыі да ўраду, а таксама ліквідацыя беларускіх партый. Па-другое, рост палярызацыі грамадскіх настрояў у радыкальных накірунках (камуністычных і нацыяналістычных). І па-трэцяе, усё большая апатыя і пасіўнасць беларускага грамадства.

Вялікі інтарэс пры аналізе палітычнага жыцця мае антрапалагічны падыход, што прадстаўлены П. Ціхарацкім у яго даследаванні жыцця і дзейнасці В. Костэк-Бярнацкага, які займаў пасады каменданта Брэсцкай крэпасці, а пазней Навагрудскага і Палескага ваяводы ў 1931–1939 гады. «Брэсцкі працэс» 1930 г., звязаны з расправай санацыйным рэжымам над саюзам цэнтрэцкіх і левых партый, што выступалі супраць улады

Ю. Пілсудскага, праславіў В. Костэк-Бярнацкага як выключна жорсткага чалавека, які не лічыўся з нормамі права [9, с. 169]. Даследчык сцвярджае, што дзейнасць Бярнацкага можа разглядацца як рэалізацыя спецыфічнай праграмы адміністравання і нацыянальнай палітыкі ў паўночна-ўсходніх ваяводствах, што былі звязаны з паслядоўнай палітыкай паланізацыі.

Асобную ўвагу Ціхарацкі надае ролі Бярнацкага ў стварэнні лагера ў Бярозе-Картузскай. Будучы палескім ваяводам, ён калі не быў ініцыятарам размяшчэння лагера ў сваёй падуладнай тэрыторыі, то выступаў вялікім прыхільнікам стварэння месца ізаляцыі і актыўна ўдзельнічаў у яго кіраванні. Ён часта выкарыстоўваў сваё права працягваць час зняволення для арыштаваных, які вызначаўся ў тры месяцы, бо лічыў гэта надзейным метадам рэпрэсіі і запужвання [9, с. 351].

Асаблівасці палітычнага жыцця ў Заходняй Беларусі з перспектывы развіцця рэвалюцыйнага руху і ўдзелу ў ім нацыянальных меншасцей прадставіў Х. Цімак. У сваім даследаванні ён звярнуў увагу на дзейнасць Камуністычнай партыі Польшчы (КПП), Камуністычнага саюзу моладзі Польшчы (КСМП), а таксама іх састаўной часткі – Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі. Аўтар, звяртаючы ўвагу на нацыянальны склад КПП і КСМП адзначаў, што гэта былі партыі пераважна нацыянальных меншасцей, у першую чаргу яўрэяў, а беларусы і ўкраінцы разам складалі ў 1933 г. каля 38 % камуністаў у Польшчы. Свае асаблівасці прысутнічалі ў КПЗБ, якая не імкнулася працаваць сярод палякаў і змагалася за адарванне Заходняй Беларусі ад Польшчы, але партыя не фармулявала ніякіх спецыяльных пастулатаў адносна палякаў на выпадак рэалізацыі іх праграмы. КПЗБ вылучала беларускае пытанне ў першыя гады сваёй дзейнасці, а частка партыі, т.зв. «сецэсія» (1924–1926 гг.), дэманстравала цэнтрабягучыя і антыпольскія тэндэнцыі. Прадстаўнікі гэтай плыні, як адзначае аўтар, імкнуліся пазбавіцца ўплыву КПП на КПЗБ і вылучала патрабавання далучэння Заходняй Беларусі да БССР шляхам арганізацыі лакальнага ўзброенага паўстання, падтрыманага Чырвонай Арміяй. Тактыка КПЗБ адносна беларускага пытання ў 1927–1935 гг. атрымала назву *нігілізму*. Беларускае пытанне ўсё больш адыходзіла на другі план, што, на думку даследчыкаў, з'яўлялася памылкай камуністычнага руху [11, с. 159].

Папулярнасць рэвалюцыйных партый сярод нацыянальных меншасцей Цімак абумоўлівае асаблівасцямі нацыянальна-сацыяльнага складу Заходняй Беларусі і палітычных лозунгаў партыі, накіраваных на барацьбу з класавым і нацыянальным прыгнётам. Гэта прыцягвала мясцовае насельніцтва ў шэрагі партыйных арганізацый левага накірунку, што вылілася ў пікавы момант дзейнасці Беларускай сялянска-работніцкай грамады, якая налічвала каля 120 тыс. членаў. Дастаткова масавымі былі і іншыя левыя партыі так ці інакш звязаныя з камуністычным рухам. Аднак не ўсе лозунгі КПП і Камуністычнага інтэрнацыяналу ўспрымаліся ў Заходняй Беларусі. Сепаратысцкія тэндэнцыі, нягледзячы на заклікі да пралетарскага інтэрнацыяналізму, дамінавалі асабліва шырока сярод яўрэяў. Для беларускіх камуністаў, а таксама

часткова яўрэйскіх і польскіх, не вельмі была зразумела стратэгія народнага фронту (1935–1937 гг.) згодна якой рэкамендавалася выступаць у абарону Польшчы перад пагрозай з боку нацысцкай Германіі. Выхаваныя на лозунгах рэвалюцыйнай барацьбы з капіталізмам мясцовыя камуністы не разумелі заклікаў абароны буржуазна-дэмакратычнага ладу або незалежнасці капіталістычных дзяржаў перад агрэсіяй фашысцкіх дзяржаў [11, s. 159].

Беларускія і ўкраінскія камуністы, якія па-ранейшаму выступалі за арганізацыю ўзброенага паўстання пры дапамозе Чырвонай Арміі не жадалі прымаць лозунг першанства агульнапольскай рэвалюцыі і толькі потым рэалізацыі права самавызначэння народаў. Незразумелым для іх было патрабаванне абароны дзяржавы, ад якой яны хацелі аддзяліць частку тэрыторыі і змяніць капіталістычны лад на сацыялістычны. Змяншалася і вера ў перавагі сацыялізму, што будаваўся ў СССР, дзе пашыраліся рэпрэсіі ў тым ліку адносна камуністаў, адбывалася масавая прымусовая калектывізацыя і барацьба з сялянствам. У гэтым кантэксце, як піша Цімак, узніклі і сумненні адносна рэалізацыі лозунга аб самавызначэнні праз далучэнне да БССР і УССР, асабліва ў сувязі з навінамі аб шматлікіх ахвярах у СССР у выніку штучна арганізаванага Сталіным голаду [11, s. 161].

У 1930-я гг. працягваўся працэс маргіналізацыі іншых, акрамя ББСУ і пазней Лагера нацыянальнага аб'яднання (ЛНА), легальных польскіх палітычных арганізацый, якія былі не ў стане стварыць канкурэнцыю правячаму лагеру, які распараджаўся дзяржаўным апаратам, паліцыяй і войскам. Але «пілсудчыкі» галоўным ворагам лічылі дзейнасць груповак нацыянальных меншасцей, якія разглядаліся як шкодны фактар для польскай дзяржаўнасці. У апошнія гады II Рэчы Паспалітай, як падкрэслівае Э. Кірвел, «пілсудчыкі» з'яўляліся галоўнай кіруючай сілай у рэгіёне, але факт іх кіравання не азначаў сапраўднай падтрымкі гэтага лагеру ў Заходняй Беларусі, асабліва сярод няпольскага насельніцтва [10, с. 206]. П. Ціхарацкі ставіць адкрытае пытанне, наколькі эфектыўнымі, з пункту гледжання правячага лагеру, былі спробы мясцовых структур ЛНА прыцягнуць у арганізацыю мясцовае праваслаўнае насельніцтва. На яго думку, не падлягае сумненню, што дзейнасць у рамках галоўнай праўрадавай палітычнай структуры выступала яшчэ адным каналам паланізацыі [2, с. 435].

Такім чынам, сучасная польская гістарыяграфія прапанавала шэраг даследаванняў, прысвечаных палітычнаму становішчу заходнебеларускіх тэрыторый у складзе міжваеннай польскай дзяржаве, якія ўяўляюць вялікі інтарэс для айчыннай гістарычнай навукі і актуалізацыі даследаванняў Заходняй Беларусі ў 1921–1939 гг. Для польскай гістарыяграфіі ў значнай ступені характэрны разгляд заходнебеларускай праблематыкі з перспектывы палонацэнтрычнага падыходу польскіх «крэсаў», што ў значнай ступені абумоўлена наяўным архіўным матэрыялам, а менавіта дакументацыяй польскай адміністрацыі. У той жа час з'явіліся працы, што крытычна аналізуюць дзейнасць польскіх улад і прадстаўнікоў адміністрацыі. Вывучэнне архіваў Беларусі дазволіла польскім даследчыкам дасягнуць

значнай ступені дэталізацыі даследаванняў заходнебеларускай праблематыкі і звароту да гісторыі палітычнага жыцця ў асобных ваяводствах Заходняй Беларусі. Палітычнае жыццё ў працах польскіх гісторыкаў прадстаўлена як праз агульную характарыстыку дзейнасці палітычных партый і рухаў у рэгіёне, так і праз спецыяльныя даследаванні асобных палітычных кірункаў і плыняў.

ЛІТАРАТУРА

1. *Bergman, A.* Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej / A. Bergman // Białostockie Towarzystwo Naukowe. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwa Naukowe, 1984. – 285 s.
2. *Kosman, M.* Historia Białorusi / M. Kosman. – Wrocław [etc.] : Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydaw., 1979. – 404 s.
3. *Tomaszewski, J.* Z dziejów Polesia 1921-1939 : zarys stosunków społeczno-ekonomicznych / J.Tomaszewski. – Warszawa : Państw. Wydaw. Naukowe, 1963. – 208 s.
4. *Chojnowski, A.* Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 / A. Chojnowski // Polska Akademia Nauk. Wydział I Nauk Społecznych. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich - Wydaw., 1979. – 262 s.
5. *Śleszyński, W.* Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej / W. Śleszyński. – Warszawa : RYTM, 2007. – 400 S.
6. *Cichoracki, P.* Województwo poleskie 1921-1939 : z dziejów politycznych / P.Cichoracki. – Łomianki : LTW, 2014. – 477 S.
7. *Cichoracki, P.* Polesie nieidyliczne : zaburzenia porządku publicznego w województwie poleskim w latach trzydziestych XX w. / P. Cichoracki. – Łomianki : LTW, 2007. – 273 S.
8. *Cichoracki, P.* Komuniści na Polesiu w latach 1921-1939 / P. Cichoracki. – Łomianki : LTW, 2016. – 272 S.
9. *Cichoracki, P.* Droga ku anatemie : Waclaw Kostek-Biernacki (1884-1957) / P. Cichoracki // Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Uniwersytet Wrocławski. Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych. Instytut Historyczny. – Warszawa : Instytut Pamięci Narodowej, 2009. – 495 s.
10. *Kirwiel, E.* Kresy Północno-Wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918-1939 : oblicze polityczne / E. Kirwiel. – Lublin : Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2011. – 219 S.
11. *Cimek, H.* Mniejszości narodowe w ruchu rewolucyjnym w II Rzeczypospolitej / H. Cimek. Rzeszów. – Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2011. – 176 s.

Поступила в редакцию 28.04.2021